

FIGYELŐ

MINDENFÉLE

Tandori Dezső: *Kész és félkész katasztrófák*
Magvető, 1997. 250 oldal, 1290 Ft

„...gyötörteti (őt, az Úr) azzal, hogy mindenfélét kell olvasnia magáról.”

Ha úgy gondolja a szerző, hogy a ravaszul zárójelbe bújtatott viszony „ő” (azaz: „én”) és „az Úr” között olyan evidens játékeret körvonalaz, ahol bármi egyéb csak az alantas „mindenfélé” kategóriába kerülhet – hát téved. Hiába rejtekezik zárójelbe a harmadik személyűvé szelidített én, a grammatika könyörtelen törvényei mégiscsak színvállásra kényszerítik: ha „gyötörtetik” is valaki, az a valaki csakis saját magától „gyötörtetik”, pontosabban saját „magáról” szóló „mindenfélék” olvastán „gyötörteti” – saját magát. Tandori könyvének, e beláthatatlan életművet tükröztető színes-mázás cserépnék tehát dupla festékrétege, legalább két nyelvi szintje van: egy „külső”, rafináltan deklarált („[őt, az Úr]”) és egy „belső”, önmagától úgysis megtörténő („magáról”), melyek közül az első a szerző szándékát tolmácsolja, míg a második a szerző szándékának olykor ellentmondó, olykor azt egyenesen átíró, sőt keresztülhúzó nyelvi jelenség kétes és kiszámíthatatlan természetéről árulkodik. S tán az olvasó sem jár rosszul, ha hagyja magát „gyötörtetni” Tandori prózaköte-tétől, azaz hagyja, hogy egyfelől a látványos szerzői deklarációk, másfelől a nyelv kezelhetlen természetét felfedő, esetenként kevésbé látványos, ám annál árulkodóbb elszólások mentén „mindenfélét” gondoljon, netán írjon a KÉSZ ÉS FÉLKÉSZ KATASZTRÓFÁK című kötetről.

„Már rossz néven senki ne vegye (milyen címen), hogy elmúlni vágyom s vágyom. És mert elmúlni csak lényegien lehet,

és nekem mindig az irodalom volt a lényeg,
igen,

az irodalom, nemcsak az írás,

világos fénytörés a hullámváson, hogy azt akar-

nám, az irodalom múljon el nekem, az irodalommal múljak el.”

Tandori szerint, azazhogy nyomán az irodalom, legtágabb értelemben véve, s miért ne vennénk épp a legtágabbat?: írás (aminek egyik elgondolkodtató alelete az írás abba-hagyása), továbbá olvasás, félreolvasás és újraolvasás, sőt nem olvasás... Olyan tapasztalásfolyam (= az élet maga), aminek elkerülhetetlen vége az elnémulás (= a halál). Élet és halál. Írás és elnémulás. Hangzatos jelzőkarók az irodalomnak nevezett küzdőtéren. Ámde amennyire megterheli Tandori az írás (ami tehát előbb-utóbb elnémuláshoz vezet) felől az életet (ami tehát elkerülhetetlenül a halálba torkollik), nem utolsósorban a grammatikai rejtvényekkel és betűfelütesekkel teltűzdelt szövegek türelmes olvasójának egyébként felhőtlen (na jó, viszonylagos biztonsággal megjósolható zivatarokkal tagolt) életét, éppannyira terheli meg az élet kicsinyes részleteivel, teszem azt verebes-lovas hóbortjaival, továbbá megannyi elragadóan fárasztó vesszőparipájával az irodalmat. S teszi mindezt radikális nyelvművészettel, vagyis könyörtelenül szétírja az élet biztosnak hitt tényeit. De ugyanakkor azt is mondhatjuk, hogy Tandori az élet látszólag kicsinyes és kisszerű pillanatait, megannyi értéktelennek látszó banalitását lelkesíti át írásművészete varázspálcájával, egyfajta nyelvi-grammatikai furfanggal. Az irodalomnak nevezett ropant tágas játéktér tehát mégiscsak elsősorban írás – a részéről. Valamint olvasás – sokak részéről. Továbbá nem olvasás – még többek részéről. Az irodalom közös tapasztalata vég-ső soron – semmitmondáshoz közelítő nagyvonalúsággal –, hogy élünk (írunk, olvasunk, nem olvasunk...), majd meghalunk (elnémulunk, letesszük a lantot, sarokba dobjuk a BIBLIÁ-t, felégetjük könyvtárunkat...). De hogy pontosan mi is rejlik a közhely mögött vagy helyett a zárójelben, az egyénenként (hál’ istennek, természetesen) változó. S ha innen nézzük a dolgot, jelen esetben a KÉSZ ÉS FÉLKÉSZ KATASZTRÓFÁK című esszékötetet,

akkor megállapíthatjuk, mindenki úgy használja Tandori könyvét, ahogyan csak akarja. Úgy él vele, ahogyan azt vérmérséklete diktálja. Úgy értelmezi, ahogyan kívánja. Úgy helyezi el életében (= a legtágabb értelemben vett irodalomban), ahogyan kedve szottyán. Mindenki úgy él (= olvas vagy nem olvas), ahogyan az neki jó.

„...mert a

Kész katasztrófák

című részhez nem sok közöm van már; szó nem változik azoknak a »készsé« matériáján, és együtt az eddigiekkel (az, netán valami más) valamit (vagy valamit mást) »ki fog adni«, ez a könyvkiadás lényege, hogy a könyv kiad valamit (végül), vagy esetleg nem, és akkor mindnyájan tévedtünk.»

Miként a „könyvkiadás” mechanizmusa, Tandori prózaművészete is legalább két szinten tárgyalható: profán és emelt értelemben. Az irodalomcsinálás egyfelől szavak, mondatok, valamint kisebb-nagyobb szövegegységek helytel-közzel (grammatikailag) egybefüggő, de legalábbis az épp aktuális tarifa szerint mérhető láncolata (flekkenként ennyi és ennyi), másfelől viszont jóval több annál (lásd: „...az irodalom, nemcsak az írás...”). Testi és lelki táplálék egyaránt – az íróknak. És az olvasóknak? Míg a szerző számára az irodalom profán és emelt volta egyképp kifizetődő mind testileg, mind lelkileg, az első szótól az utolsóig, addig az olvasó (nem a penzumra, hanem az önnön kényére-kedvére olvasó) már nem mondhatja el ugyanezt. Van, hogy lelkileg épül, van, hogy már-már fizikai izgalmat érez, van, s ez a legszerencsésebb, hogy egyszerre épül és élvez. Ám van, hogy sem ez, sem az, sem külön, sem egyszerre. Van, hogy a könyv bizony nem „ad ki” számára semmit. Van, hogy nem érzi a közös ügyet, a közösen életre hívott szöveget, szerző és olvasó alkalmi közösségét az irodalom testi-lelki élvezetében. Nem érzi azt sem profán, sem emelt értelemben. Úgy véli, Tandori szövege olykor nemcsak hogy nem emelten, hanem profánul jó, de egyenesen profánul vagy éppen emelten rossz. Nem emelten profán vagy profánul emelt, csupán egyszerűen, fehéren-feketén (emelt vagy profán, tehát) rossz. Nem éltető táplálék, sem testileg (és lelkileg), sem lelkileg (és testileg). De az is elképzelhető, hogy ez utóbbi lehetőség, tehát a sikerületlenség és hányavetiség bántó álcáját

magára öltő nyelvi és szemléleti esetlegesség (esetlenség) is *szerves része, logikus következménye* ennek a jól-rosszul, úgy-ahogy emelten profán (vagy profánul emelt) irodalomnak. Tandori provokatív esszéstílusának. Ami talán így „kiad” valamit. „Vagy esetleg nem, és akkor mindnyájan tévedtünk.”

„A szellem az a hely, ahol minden hangnemben beszélhetsz, még az oda nem illőben is. Nincs úgynevezett irodalmi hangvétel, ahogyan tárgyak síncsenek, melyeket nem használhat szel.”

„(El- és visszaágazások, melyekhez/től még visszatérhetünk)”

Az első Artaud-idézet valamiféle általános érvényű belátásról, egyfajta szemléleti alapról (esetleg alap-talanságról), magyarul világszemléletről árulkodik, míg a második Tandori-mondat e belátás különös alkalmazásaként, grammatikai-stilísi megjelenítéseként, sajátos mozgásba hozásaként, magyarul szépirodalomként olvasandó. Belátás és alkalmazás, világszemlélet és szépirodalom, lényeg és megjelenítés: ilyesféle pólusok mentén határozhatnánk meg az esszé műfaját, amely azonban, ha mesterien művelik, meggyőzően ötvözi s így végső soron meg is szünteti a fentiekhez hasonló kettősségeket. Vagyis épp csak annyira világszemlélet, amennyire szépirodalom, épp csak annyira lényeg, amennyire megjelenítés, épp csak annyira magvas, amennyire stílusa van, épp csak annyira közérdekű üzenet, amennyire öncélú című, épp csak annyira filozófia, amennyire retorika. Épp csak annyira felvillanyozó belátás, amennyire karakteres alkalmazás. És ugyan hosszasan lehetne mazsoláztatni Tandori kötetéből az olyasféle téziseket, amelyek a fenti Artaud-idézet közhellyé csupaszítható belátásait támasztanak alá, esetleg laposítanak el, ám talán célszerűbb, ha e tézisek grammatizált-retorizált, azaz stilísi deformálódásaira, az esszé voltaképpeni érdemeire figyelünk. Arra a nehezen állandósítható feszültségre, ami egyáltalán életben tarthatja e végtelenbe dagadó életmű épp aktuális részegységét, továbbá megszolgálhatja e részegység téziseit értő és stílusát élvező, így tehát értve élvező és élvezve értő olvasójának türelmét.

„Holott: az ember ír, elrontja vele a napját, igaz, mit tenne helyette, de így is rossz, ezzel az esszézzel is ugyanolyan rossz, ráadásul szígyenletesebb.”

Az esszéző szerző *bűntudata*, a mindenkori írástudó koronként változó, tehát olykor heroikus, olykor ironikus felelősségérzete régis-régi közhely, s így bizton számíthat az olvasó megértésére, sőt együttérzésére. Ám a bűntudatot gyakorta csak egy paraszthajszál választja el az *öntudattól*, vagy még annyi se. Az Isten előtt szégyenletes, bűnösnek bizonyuló kreatúra gyakorta önmagát váltja meg, önmaga és mások (például olvasói) előtt tetszeleg a géniusz szerepében. Amiben nincs semmi kivetnivaló. A művészek mindig is ilyenek voltak. Törpék Isten előtt, és óriások közönségük előtt. Továbbá, valós énjüket végleg elveszítve, esetleg látványos deformációkkal visszanyerve azt, kiszolgáltatottak művészetüknek, a könyörtelenül személytelen és követhetetlenül önkényes szövegtörténesnek. Noha napjaink sora „*ugyanolyan rossz, ráadásul szégyenletesebb*”, mint embertársaiké, ámde nagystílibb, stílusosabb is. Mondhatni esszéisztikusabb. Míg egyfelől „*az ember ír*”, és „*elrontja vele a napját*”, addig másfelől a szerző istenül, és örök életet nyer. Pontosabban önmaga szövegbirodalmát építi bűntudatból, ugyanakkor kárpótlásul, testi-lelki vigaszul, sőt kényelmes otthonul – elrontott napjai helyett, elrontott napjai törmelékeiből.

„Szeretném, ha azt mondanák majd: ez az a könyv, amelyikben benne van a Néked szól, a Magányos éjszakái... és a Bocsássatok meg. Nekem több egy könyvemtől nem is kell. A többi mindegy.

Ez nekem Szép Ernő.

Már megbocsásson bárki.”

Tandori, ha végső színvallásra kényszerül/íti magát, rendszerint önmagán/a művészetén túlra kormányozza olvasója figyelmét, azaz olyan klasszikus tekintélyekre hivatkozik, akik mintegy megfellebbezhetetlenül hitelesítik irodalmi énjét. („*Kosztolányi és Weöres más-és-másféle »bőségei« elérhetetlenek. Különben velük [és a néha tündökletes Jékelyvel] »a mezőnyben« vagyok. Nem sértés az: indulhatni egy mezőnyben. Velük egy futamban indulhatok [lól]. De pl. Artaud-val és Szép Ernővel sosem indulhatok egy futamban, oly rangúak ők. Persze ez az egész: egy nagy marhaság, akkor Ottlikról, Wittiről, tucati filozófusról, íróról, festőről, táncosról, filmesről stb. nem esett szó.*”) Tekintélyes és segítőkész társakkal népesíti be otthonát, a legtagabb értelemben vett irodalmat. Idegen szövegeket honosít meg saját szövegbirodal-

mában. Az idegen szövegek (és a saját szövegei) közti úrt hidalja át idézgető-utalgató beszédmódjával, rafinált esszéistilusával. Miközben önnön írásképét támogatja és hitelesíti választott társaival, ugyanakkor ki is sajátítja azokat, mintegy saját szövegébe emeli és újrateregeti, azaz újraértelmezi őket (s ennek leglátványosabb példája a mindenki [értsd Kosztolányi, József Attila, Pilinszky, Rilke...] elé helyezett Szép Ernő). Míg tehát Tandori önmagán túlra, valamely önmagán túli tárgyra, kanonizált/ódó tekintélyre mutat, az őt magát látszólag bekebelező, épp esedékes figurát (például és elsősorban Szép Ernőt) mégiscsak önnön szűrőjén át, önnön esszéistilusában, önnön szövegbirodalmában, azaz a legtagabb értelemben vett irodalmon belül jeleníti meg. Ami viszont, mint már többször is kiderült, maga az élet. („*Az ilyen [és másmi-lyen] »végeredményre-jutások« révén [mint az idézett dolgozatbéli, mint a Hajnali...-ból pár és az Iskolá...-ból sok minden, a Buda az anyag teljessé válása, legyen] másképpen léteztünk, éltünk, gondolkoztunk [sokan, némelyek].*”) Két (vagy több) szöveg egymásra találását eszerint nem csupán a szűkebb értelemben vett, a tetszőleges szövegépítkezésnek (lásd játékos idézés) köszönhetően eszközszerű közeg, az „irodalom” segíti, de a legtagabb értelemben vett, a kiszámíthatatlan szövegmozgásnak (lásd játékos idézés) köszönhetően öntörvényű közeg, az „élet” hitelesíti. Az idézőjelbe tett élet természetesen analóg a személyes – s így épp a személyiség látszólag sérthetetlen egységét kikezdő – történésként vett tapasztalással, az immár idézőjel nélküli irodalommal.

„*De ahogy Bewys Tolkien példálul nagyra tartja! Megáll az ész, hányféle rálátás van.*”

De ahogy Tandori Szép Ernőt példálul nagyra tartja! Megáll az ész, hányféle rálátás van. Ahány rálátás, annyi értékelés. A perspektivizmus törvénye éppúgy vonatkozik Tandorira, mint másokra, éppúgy a Tandori által látatott figurákra, mint másokra, éppúgy Tandori könyvének szerzőjére, mint olvasójára, éppúgy az egyik olvasóra, mint a másikra. Ám a perspektivizmus nem egyszerűen relativizmus, nem pusztá szolipszizmus. Csupán annak belátása, hogy (sajnos vagy nem sajnos, de) eredendően másként látjuk „ugyanazt” a dolgot. Például Tolkien. Vagy mondjuk Szép Ernőt. Vagy éppen Tandorit.

Látásunk *eleve* elhibázza a látvány „lényegét”. De pontosan ez adja meg az értékét. A nézés értelmét. A látó szempontját, sajátos perspektíváját. Aki bizonyos dolgokra különösen figyelmes, bizonyos dolgokra pedig egyszerűen vak. Óhatatlanul vakfoltokkal dolgozik. Amelyeket ő nem, egy másik látó viszont könnyedén észrevehet. Csupán csak azért, mert más a „*rálátása*”. S ha Tandori könyvét a saját olvasói perspektívánkból kívánjuk szemügyre venni, hát nem mondhatunk le arról sem, hogy egy kissé más szögől világsuk meg annak árulkodó vakfoltjait. De vajon nem épp a saját vakságunkat bizonyítjuk-e mindezzel?

„*Artaud nem heveskedő lendülete jót tesz, utólag is. Biztossága.*”

Hagyjatok hát békén minket, Urak, ti csak visszaélő-felhasználók (kihasználók) vagytok. Ilyesmi. Mely jögon mernétek az intellektust kanalizálni (csatornák, média! td.), azt ti hogyan képzelitek, hogy szellemképesség-bizonyítványokat állítotok ki (osztogattok)?

De nem agresszív ő, azt ne higgyük.”

A perspektivizmus egészséges relativizmusát hangoztató és gyakorló szerző egyik legelragadóbb tulajdonsága a humora, fékezhetetlen hajlama a viccelődésre. Meggyőző például, ahogyan a maga sajátos „*rálátásával*” rendre rámutat a különböző „*rálátások*” játékos differenciáira. S Tandorinál ez a gesztus amúgy általában-deklaráltan megengedő, ám ténylegesen-mozgásban olykor durván kirekesztő. Mondjuk akkor, amikor szerzőnk teret nyit sértettségének, jellegzetesen „*heveskedő lendületének*”, teszem azt a lehetséges kritikák, azaz a lehetséges kritikai „*rálátások*” ellenében. („*Na, már megengedje akárki...!*”) Mintha Tandori ezeken a pontokon látványosan ellenfeszülne művészete egyik nélkülözhetetlen mozgatórugójának, a játékos „*rálátások*” játékos elfogadásának. Tudjuk, azok az igazán nagy viccelők, akik saját magukon is tudnak nevetni. Tandorit pedig éppen ilyennek ismerhettük meg. Ámde akadnak még ennél nagyobb viccelők is, olyanok, akik azon is tudnak önfeledten nevetni, hogy mások nevetnek rajtuk. És mintha Tandori ezen a kényes és árulkodó ponton időnként megtorpanna. Pontosabban mintha túllendülne rajta „*heveskedő lendületével*”. Ahelyett, hogy el-

időzne ott, és próbára tenné gyakorta hangoztatott perspektivizmus-eszményét. De az is lehet, mert hiszen „*megáll az ész, hányféle rálátás van*”, hogy Tandori olyan erős szerző(nek gondolja magát, s talán joggal), aki a maga szövegbirodalmában minden kétely nélkül, *evidensen* érvényesítheti saját kizáró(lagos) perspektíváját, állandósított evidenciaélményét, királyi gesztussal elutasítva ugyanakkor egyéb „*rálátásokat*”, kritikai meg-látásokat, a sok talmi okvetetlenkedő okfejtéseit. Mert hiszen nem igazán érti, miért „*gyötörteti (őt, az Úr) azzal, hogy mindenfélét kell olvasnia magáról*”. Mint ahogyan az olvasó sem tudhatja mindig biztosan, miért gyötörteti (őt, a Szerző) azzal, hogy mindenfélét ír, azaz olvastat magáról. Éppen ezért – alázatos tanácstalanságában – vetemedik időnként arra, hogy „*mindenfélét*” gondoljon, sőt alkalmanként írjon Tandori különös(en problematikus) prózájáról, az evidencia-történetekké kristályosodó kész vagy esetleg csak félkész katasztrófákról.

„*Artaud: ...és csak azt kívánom, hagyjanak szabadon és zavartalanul álmaim urának (hogy ti, azokkal magam gazdálkodjam, legyenek meg, ne szóljanak bele).*”

„*De hadd látszódjék, miként él át egy hapsi egy ilyen könyvet, ha egy ilyen könyvet ír.*”

Bazsányi Sándor

EGYSZER BOLT, HOL NEM BOLT...

*Mosonyi Aliz: Boltosmesék
Magvető, 1997. 81 oldal, 790 Ft*

Mesekutatói ismereteim szerint Mosonyi Aliz írja a világon a legrövidebb meséket. Meséi annyira különlegeseek és oly nagymértékben különböznek minden eddig ismert mesétől, hogy egy pillanatra magam is elbizonytalanodtam a műfaji meghatározás kapcsán. Honnan tudható, hogy az, amit olvasunk, valóban mese? És ha nem mese, akkor vajon